

Bergama'nın Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)

Cultural Geography of Bergama (According to Material Culture Elements)

ÖZET

Bergama, Anadolu'nun kuzeybatısında kurulmuş oldukça önemli ve eski bir medeniyet merkezidir. Denizden 68 metre yükseklikte bulunan Bergama, Bakırçay Bölgesi diye adlandırılan sahanın en büyük ilçesidir. 1573 kilometrekarelik alanı ile 30 ilçesi bulunan İzmir'in alan bakımından en büyük ilçesi olma özelliğine sahiptir. 1338 rakımlı Madra Dağı Maya tepesi ve 1051 rakımlı Geyikli Dağı Kozluk tepesiyle çevrilidir. Bergama İzmir'e 108 km, Soma'ya 45 km, Dikili'ye ise 28 km uzaklıktadır. Bergama adını Pergamos isimli bir kahramandan almıştır. Bergama en parlak dönemini II. Eumenes (M.Ö. 197-159) zamanında, onun Galatları yenmesinden sonra yaşamıştır. Zeus Sunağı'nı inşa ettiren ve şehir duvarlarını güneyde ve batıda düzlüğün kenarına kadar genişleten o olmuştur. Bergama, Hellenistik dönemden itibaren Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Beylikler döneminden sonra Osmanlı'nın egemenliğine girmiş ve her birinin ortaya koyduğu önemli tarihi eserlerle oldukça özel bir yere konumlanmıştır. Bergama, tarihsel eserleri bir yana, kendine özgü yerel üretimi olan el sanatları örnekleri, halı ve kilimleri, evleri, kültürel zenginlikleriyle Kuzey Ege'de ayrı bir yerdedir. Bu çalışmada Bergama'nın coğrafyası, tarihi, kültürü ve kültürel coğrafyası üzerinde durulmuş, Bergama'nın kültürel özelliklerine yer verilerek kültürel coğrafyasının öneminden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bergama, tarih, coğrafya, kültür, kültürel coğrafya.

ABSTRACT

Bergama is a very important and ancient civilization center established in the northwest of Anatolia. Bergama, located 68 meters above sea level, is the largest district in the area called the Bakırçay Region. It is the largest district of İzmir in terms of area, with 30 districts, covering an area of 1,573 square kilometers. Madra Mountain, with an altitude of 1338, is surrounded by Maya Hill and 1051-altitude Geyikli Mountain, Kozluk Hill. Bergama is 108 km away from İzmir, 45 km away from Soma and 28 km away from Dikili. Bergama took its name from a hero named Pergamos. Bergama had its brightest period during the reign of II. Eumenes (B.C. 197-159) after his defeat of the Galatians. He was the one who had the Zeus Altar built and extended the city walls to the edge of the plain in the south and west. Bergama has been under the rule of Rome, Eastern Rome, after the Seljuk and Principalities period Ottoman Empire since the Hellenistic period and has a very special place with the important historical artifacts left by each of them. Aside from its historical artifacts, Bergama is located in a different place in the North Aegean with its unique local handicraft samples, carpets and rugs, houses, and cultural riches. In this study, the geography, history, culture and cultural geography of Bergama were emphasized, and the cultural characteristics of Bergama were included and the importance of its cultural geography was mentioned.

Keywords: Bergama, history, geography, culture, cultural geography.

GİRİŞ

M.Ö. II. yüzyıl Bergama tarihinin en parlak dönemi olmuştur. Akropoldeki birçok eser özellikle Hellenistik çağın şaheseri sayılan Zeus Sunağı ve kıymetli kitaplarla dolu olan Bergama Kütüphanesi bu dönemde yapılmış ve şehir, büyük bir ilim ve sanat merkezi hâline gelmiştir. Yine bu devirde krallar dış ülkelerle dostane ilişkiler kurmuşlardır. II. Attalos, Efes'te bir liman ve Atina'da büyük bir stoa inşa ettirmişti. III. Attalos (M.Ö. 138-133) zamanında 150 yıllık Bergama Krallığı sona ermiş, ölürken bıraktığı –Roma ahalisini memleketin müşterek vasisi sayan-beyannameyle Bergama, Roma idaresine geçmiştir (M.Ö. 133). Roma idaresine geçen Bergama'da askerler ve zenginler birçok karışıklıklar çıkardılarsa da Roma idaresi bunları yatıştırmıştı. Romalılar Asya Eyaleti'nde çok şiddetli davranmaktaydılar. Bu durum Pontus Kralı Mithridates'in Bergama üzerine yürümesine (M.Ö. 88) ve halkın da bu durumu memnuniyetle karşılamasına neden olmuştu. Romalılar bu durumu 25 yıllık savaş döneminden sonra bertaraf ettiler ve Anadolu'da hâkimiyeti tekrar ele geçirdiler (M.Ö. 63). Roma'nın yeniden idaresinde Bergama tekrar önem kazanmıştır. İmparator Marcus Aurelius (M.S. 157-180) zamanında Bergamalı Galenus saray hekimi olmuş, Galenus zamanında Bergama Asklepion'u dünyanın sayılı sağlık merkezlerinden biri hâline gelmişti. Roma İmparatorlarından I. Valerius (M.S. 253-260) zamanında meydana gelen bir deprem sonucunda Bergama şehri ve Asklepion ağır hasar görmüş, imparatorluğun maruz kaldığı zorluklar yüzünden şehir eski ihtişamını kaybetmişti.

Merve Avcı ¹

How to Cite This Article

Avcı, M. (2025). "Bergama'nın Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 11(6): 550-560. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17778469>

Arrival: 06 September 2025

Published: 30 November 2025

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

¹ Dr., NEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi, Konya, Türkiye.

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Bergama Doğu'ya bağlanmış ve M.S. IV. yüzyılda Bergama'da Bizans çağı başlamıştır. Batı Anadolu'da kurulan yedi Hristiyan kilisesinden biri Bergama'dadır. Doğudan gelen Arap orduları Bergama'yı yağma ve tahrip ettiklerinden şehir küçülmüştür. M.S. XII. yüzyılda Bergama, Konya Selçuk Türklerinden Balıkesir'deki Karesi Beyi tarafından Türk hâkimiyetine girmiş ve şehirde yeni Türk eserleri inşa edilmiştir. Şehir 1330 yılında Orhan Gazi zamanında Osmanlı'nın egemenliğine girmiştir (Toksöz, 1959: 7-9).

Çok katmanlı bir yapıya sahip olan Bergama, Hellenistik dönemden itibaren Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Beylikler dönemi ve Osmanlı dönemlerine ait yapı komplekslerini de içine alan, tarihsel ve mimari yapıları bünyesinde barındıran oldukça önemli bir kent yapısına sahip olmuştur. Bergama, pek çok uygarlığa ev sahipliği yapmış olması ve her döneme ait önemli buluntuların varlığı nedeniyle *Bergama çok katmanlı kültürel peyzaj alanı* UNESCO tarafından 2014 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır.

Bergama'nın Coğrafyası ve Tarihi

Bergama, Anadolu'nun kuzeybatısında kurulmuş oldukça önemli ve eski bir medeniyet merkezidir. 39 derece 07 dakika kuzey enleminde ve Greenwich'e göre 27 derece 13 dakika doğu boylamında yer almaktadır. Denizden 68 metre yükseklikte bulunan Bergama, Bakırçay Bölgesi diye adlandırılan sahanın en büyük ilçesidir. Nüfusu 107.000 civarındadır ve 1573 kilometrekarelik alanı ile 30 ilçesi bulunan İzmir'in alan bakımından en büyük ilçesi olma özelliğine sahiptir. 1338 rakımlı Madra Dağı Maya tepesi ve 1051 rakımlı Geyikli Dağı Kozluk tepesiyle çevrilidir. Bergama İzmir'e 108 km, Soma'ya 45 km, Dikili'ye ise 28 km uzaklıktadır. Bergama adını Pergamos isimli bir kahramandan almıştır. Bergama hakkında en iyi bilgiyi veren Xenophon (M.Ö. 399) şehrin Pers prenseslerinden Hellas'ın idaresinde olduğunu anlatmaktadır. Perslerden şehir, İskender tarafından M.Ö. 334 yılında alınmıştır. Bergama hakkında Xenophon zamanına kadar fazlaca bir şey bilinmemektedir. Bergama ve Akropolde çeşitli dönemlere ait abide ve eserler oldukça fazladır. M.Ö. 4000'li yıllardan kalan eserler, Bergama çevresinde Otokton (yerli) halkın yaşadığının kanıtı olarak gösterilmiştir. Büyük İskender'in ölümü ile parçalara ayrılan İskender İmparatorluğu'ndan sonra pek çok devlet kurulmuştur. Bunlardan öne çıkanlardan biri de Bergama Krallığı olmuştur. İskender'in generallerinden Lysimakhos, Bergama Akropolünün stratejik durumunu önemli bulduğundan bu tepayı askeri üs hâline getirmişti (M.Ö. 301-283). M.Ö. 283'te Akropolü yeni baştan imar eden Bergama kalesi kumandanı Philetairos isyan ederek Bergama Krallığı adı verilen bağımsız bir prenslik kurmuştu. Philetairos'un varisleri olan Eumenes ve Attaloslar, Bergama sınırını Toros Dağları'na kadar genişletmişler ve M.Ö. 133 yılında Romalıların hâkimiyetine kadarki geçen süreye kadar, 150 yıl krallık olarak Bergama'yı idare etmişlerdir (Dirim, 1965: 3-4).

Akdeniz İklimi özelliklerini gösteren Bergama'da yazlar sıcak (ortalama olarak 26 derece) ve kurak, kışlar ılık (ortalama 6 derece) ve yağışlı geçer. Kışın en yüksek sıcaklık farkı 14, yaz için bu fark 15 derecedir. Gece gündüz sıcaklık farkı 15-20 derece arasındadır. Yazın ve kışın kuzeyden yıldız, kuzeydoğudan poyraz, kuzeybatıdan karayel eser. Lodos ve batı rüzgârları yağmur getirir, poyraz ise şiddetli sıcakları hafifletir. Yağmurlar ilkbaharda, kış aylarında ve özellikle de sonbaharda fazladır. Yıllık yağış miktarı 600 mm'dir. Bazı yıllar 550 mm, bazı yıllar 800 mm'ye ulaşır. Bergama'ya kar seyrek yağmaktadır. Hava basıncı 760-800 mb arasında olup, nemlilik oranı ise 60-90 arasındadır. Ayrıca Bergama çok verimli toprakların bulunduğu zengin bir tarım bölgesidir. Bitki örtüsü görünüm olarak değişkendir. Kara tarlalar, küme küme yeşil zeytinler, höyüksü tepeler ve çalılıklar Batı Anadolu'ya özgü bir görüntü sunar. Bergama'da Akdeniz bitki örtüsünün özelliği olan makilere rastlanmaktadır. Makilerden; ardıç, pırnal, kermes meşeleri, yabani zeytin, çitlembik, sakız, akça kesme, tesbih, katırtırnağı gibi kuraklığa dayanıklı ağaçlar da vardır. Makiler denizden 600 m yüksekliğe kadar çıkmaktadır. Dağlık kesimlerin büyük kısmı ormanlıktır. Bergama'nın Kozak yöresinde doğal olarak yetişmiş fıstık çamı korulukları diğer yaban çamlarıyla yan yanadır. Bölgede yetişen ürünler pamuk, tütün, mısır, susam, mercimek, nohut, bakla olarak öne çıkmaktadır. Kırkağaç kavunu da bölgede öne çıkan ürünlerdendir. Bakırçay ovası ve çevresinde zeytincilik ve bağcılık da önemli bir yer tutar (Eriş, 1979: 8-9).

Bakırçay, Madra ve Yund Dağları'ndan çıkan büyük küçük pek çok kolla beslenmekte ve Bakırçay havzasını ortaya çıkarmaktadır. Bakırçay'a akan belli başlı dereler şunlardır; akış boyunca Gelenbe çayı, Aksu, Yağcılı, Menteşe, Ilıca (İlyca), Karadere, Kırkgeçit, Gümüş, Kestel, Bergama, Sınır ve Boğazhisar-Sarıazmak dereleri. Bunlardan Bergama ve Kestel dereleri, Akropolün iki yanından geçmekte ve şehir ile yakından ilgisi bulunmaktadır. Bergama deresi (Selinos), Madra kollarından Sakarkaya'nın 650 rakımlı Sarıcalar'dan çıkar, İncecikler köyünden geçer. Akropolün güney eteklerinde Bergama'yı ikiye böler, 6 km daha gider ve 80.5 km'sinde Bakırçay'a dökülür. Bu derenin Selinos adını alması ünlü coğrafyacı Pausanias'ın yazdığına göre; Tekke Boğazı'nda (Vakıflar tepede veya yıkılmış tekkenin bulunduğu yerde) eski Mysia beylerinden Selinos'un mezarı bulunduğundan dere bu adı almıştır. Hellen tarihçileri de bu dere kıyılarında yaban kerevizi yetiştirdiği için kereviz anlamına gelen Selinos adından bu dereye Selinontos adının verildiğini yazarlar. Bakırçay'ın (Kaikos) eski adı Astros idi. Poseidon'un oğlu Astros adını taşıyordu. Erneis ve Kirois'in oğlu Kaikos, Mysia beylerinden birinin oğlunu istemeyerek öldürür. Bundan çok üzüntü duyar ve kendini Astros ırmağına atar. Bundan sonra da bu çay, Kaikos adıyla anılır. Bakırçay, Kırkağaç'ın Gelenbe bucağının

500 rakımlı dağ eteklerinden çıkan Gelenbe deresinin Karakurt boğazından Kırkağaç ovasına girmesi üzerine Bakırçay adını alır. Gelenbe deresi, Kırkağaç'a girerken Bakırköy (Chalkis) yanından geçtiği için Bakırçay adını almıştır. Bakırçay, yönünü batıya doğru verirken Kırkağaç'ı solunda bırakır. Kuzeye doğru Kırkağaç ovasından Soma boğazına girerken Aksu'yu alır. Burada batıya döner, Soma ovasından geçerken en büyük kolu olan ve kuzeyden gelen Yağcılı deresiyle birleşir, Kınık ve Turanlı ovalarına girer. Bu ovada sırasıyla; kuzeyden Menteşe, Ilıca, güneyden Karadere, Kırkgeçit ve Gümüş derelerini alır. Güneye döner, Bergama ovasına girer. Burada kuzeyden Kestel, Bergama; güneyden Sınır derelerini alır ve Zeytindağ-Bayat ovasına girer. Burada da kuzeyden Boğazhisar-Sarıazmak deresiyle birleşir ve batıya yönelir. Çandarlı ovasından Dalyan gölünün ortasında yapılan taş seddeler arasından Ege Denizi'ne dökülür (Bayatlı, 1949: 14-15).

Bakırçay ovasının en verimli kesiminde yer alan Gambreion, Bergama'nın güneydoğusunda, Bergama'ya 17 km uzaklıkta bulunan Kınık ilçesinde bulunmaktadır. Gambreion'un bugünkü bilinen yeri Bergama-Kınık şosesinin 15. km'sinde, Kınık'a 2 km uzaklıkta bulunan Poyracık kasabasının arkasında yükselen Hisarlık Tepesi'dir. Bugün Poyracık Akropolünden çok az iz kalmıştır. M.Ö. 399'da Bergama'ya gelen Xenophon bu bölgede yaptığı askeri harekâtlarda burayı üs olarak kullanmıştı. Bakırçay ovasının en verimli kesiminde yer alan Gambreion zenginliğini bastırıldığı sikkelerle de kanıtlamıştı. Krallık döneminde Gambreion'un kültür ve uygarlık yönünden ileri düzeyde olduğunu ele geçen çok sayıda sikkeden anlayabilmekteyiz (Özkan, 1993: 1-2).

Pergamon'dan söz eden en eski kaynak M.Ö. IV. yüzyılın başlarına ait olan Xenophon'un Hellenika ve Anabasis adlı eserleri olmuştur. Pergamon şehrinden bahseden diğer yazılı kaynaklar ise şunlardır; Polybius (M.Ö. II. yüzyıl), C. Nepos (M.Ö. I. yüzyıl), Diodorus Siculus (M.Ö. I. yüzyıl), Livius (M.S. I. yüzyıl) Tacitus (M.S. I. yüzyıl), Strabon (M.S. I. yüzyıl) C. Dio (M.S. II. yüzyıl), Appianos (M.S. II. yüzyıl) ve Pausanias (M.S. II. yüzyıl). Adı geçen kaynaklardan Xenophon, Polybius, C. Nepos, Diodorus Siculus, Livius, Tacitus, C. Dio ve Appianos tarihi olaylar dolayısıyla Pergamon'dan genellikle sadece adını vermek suretiyle bahsetmişlerdir. Strabon özellikle Pergamon tarihi hakkında bilgi veren tek yazar olmasıyla öne çıkmıştır. Böyle olmakla beraber şehrin kurucusu ve kuruluşuna dair bir şeyden bahsetmediği görülmektedir. Bu konuda bilgi veren tek kaynak Pausanias'tır. *Pergamos*, Kilikya Kralı Eetion'un kızı olan *Andromakhe* ile Akhileus'un oğlu olan *Pyrrhos*'un en küçük oğludur. Pyrrhos, Andromakhe'nin ikinci kocasıdır. Andromakhe'nin ilk kocası, Truva Kralı Priamos'un oğlu olan *Hektor*'dur. Hektor, Akhileus tarafından öldürülünce Andromakhe dul kalmış ve savaştan sonra Pyrrhos tarafından Epeiros'a götürülmüş ve orada evlenmişlerdir. Andromakhe'nin bu evlilikten *Molossos*, *Pielos* ve *Pergamos* adında üç oğlu olmuştur. Pyrrhos'un Delphi'de öldürülmesinden sonra tahta geçen Helenos da ölünce krallık Andromakhe'nin büyük oğlu Molossos'a kalmıştır. Bunun üzerine Helenos'un oğlu olan *Kestrinos*, Thyamis nehrinin ötesindeki bölgeyi ele geçirince Pergamos da Asya'ya göç etmiştir. Yine Pausanias'ın anlattığına göre Pergamos, Mysia'da Teuthrania bölgesine gelmiş ve buranın kralı Areios ile krallığı için teke tek yaptıkları savaşta onu öldürmüş ve şimdi de aynı adı taşıyan şehre ismini vermiştir. Bu arada Andromakhe'nin de oğlu Pergamos ile birlikte anavatanı olan Anadolu'ya döndüğünü ve Pausanias zamanında Pergamon'da bir kutsal yeri olduğunu yazardan öğrenebilmekteyiz (Pekman, 1970: 33-34).

Bergama en parlak dönemini II. Eumenes (M.Ö. 197-159) zamanında, onun Galatları yenmesinden sonra yaşamıştır. Üst kaleyi görkemli bir *Residenz* hâlinde tamamen yeniden imar ettirmiştir. Zeus Sunağı'nı inşa ettiren ve şehir duvarlarını güneyde ve batıda düzlüğün kenarına kadar genişleten o olmuştur. Şehirdeki esas yerleşme, Philetairos zamanındaki eski duvarın sınırları içindeki eski yerinde kalmıştır. II. Eumenes'in yaptırdığı duvarda birçok kule ile korunan çok sayıda kapı vardı. Ayrıca kuleler, genellikle geniş aralarla duvarın yön değiştirdiği köşe noktalara yerleştirilmişti. Esas kapı güneyde yer almaktaydı ve tahkim edilmiş bir kapı avlusuna sahipti. II. Eumenes zamanında aşağı şehirde iki Pazar yeri daha kurulmuştu. Demeter Kutsal Alanı ve Gymnasion bu zamanda sur içinde kaldı. Döşemeye sahip ana cadde şehrin içinde geniş bir sarmal çizerek güneydeki esas kapıdan kuzeydeki üst kalenin kapısına kadar uzanırdı. Kalenin doğu duvarı boyunca Bergama Hellenistik Çağ krallarının oturdukları saraylar ve buralara bağlanan ikinci derecedeki yapılar vardı. Sarayların üst yapısı gösterişli değildi ve planları peristyl'li ev tipindeydi. Odalar sütunlu bir avlu çevresinde yerleştirilmişti. Sarayların Bergama krallarının adlarıyla ilişkili olması genel kazı buluntularından ortaya çıkmıştır. En kuzeydeki yapı grubu Philetairos'undur (M.Ö. 283-263). Bu yapı daha sonra kalede görevli askerler için kışla olarak değiştirilmişti. Aşağıdaki yapı grupları kuzeyden güneye doğru I. Attalos (M.Ö. 241-197), II. Eumenes (M.Ö. 197-159) ve II. Attalos'un (M.Ö. 159-138) sarayları olarak tanımlanmıştır. Bunlardan en güneydeki en büyük sarayda yapı taşı olarak yeniden kullanılan Zeus Sunağı'nın taşları, tarihlleme için en iyi ipucunu verirler. Yani bu dönem yaklaşık M.Ö. 159-M.Ö. 160 yıllarına tarihlenmektedir (Radt, 1984: 10-14).

Bergama Akropolü, 335 m yükseklikte ve kayalık bir tepenin üzerinde yer almaktadır. Karşıdan bakıldığında ucu sivri, piramit şeklinde bir dağ gibi görünmektedir. Akropolün zirvesi düzensiz bir dikdörtgen şeklinde düz bir meydana. Kuzeyden güneye uzunluğu 280 m ve genişliği 120 m'dir. Bu 35 bin metrekaarelik düz alan, güneye doğru

eğimlidir. Akropolün doğal olarak iki parçasından birinde Romalıların Trajaneum Tapınağı kalıntıları, diğer parçasında Athena Polias Tapınağı kalıntıları bulunmaktadır. Daha aşağıda ise Zeus Sunağı ve Athena Tapınaklarının kalıntıları görülmektedir. Tepenin batı tarafında ise 10.000 kişilik tiyatro, dik yamaca konumlanan yapısıyla ve tüm heybetiyle hâlâ ayakta (Haussoullier ve Pontremoli, 2023: 9-10).

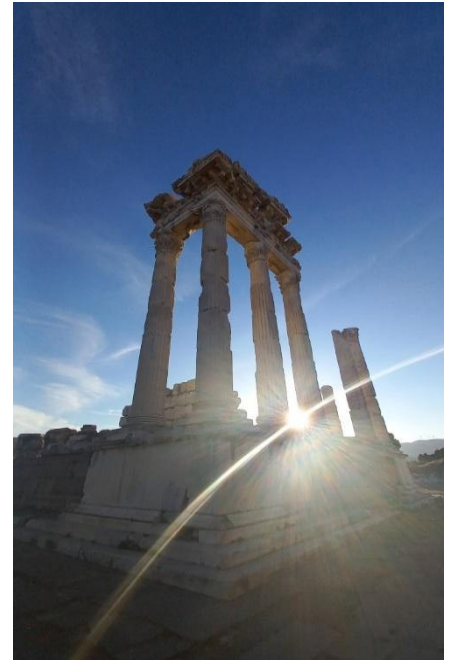
Akropoldeki tiyatro, Bergama'nın ilk ve en dik tiyatrosuydu. Athena kutsal alanının batısında, Kale Dağı'nın rüzgâra kapalı güney yamacında bulunmaktadır. Arazinin çanak şeklinde olması tiyatronun yerleştirilmesi için avantaj olmasına rağmen, çok dik olması tam bir yayılmayı engellemiştir. Bu yüzden seyir alanları dar bir şekilde yükselirken, orkestra ve sahne küçük tutulmuştur. Sahne önünde bir düzlük yaratabilmek için Kale Dağı'nda çok sık rastlanılan güçlü destekler yapılmıştır. Böylece elde edilen suni düzlüğün eni 15 m, boyu ise 250 m olmuştur. Bir ucuna Dionysos (Caracalla) Tapınağı yapılmış, diğer ucu ise Yukarı Agora'ya getirilerek şehir ile bağlantısı kurulmuştur. Tiyatronun kapasitesi 10.000 kişiliktir. Oturma sıraları andezit taşından yapılmıştır. 80 sıralı seyir bölümünün en üst sırası ile orkestra arasında 36 m kot farkı vardır. Sahne ve sahne arkasındaki platformda bulunan standart zemin delikleri, Hellenistik dönemde yetersiz olan sahnenin gösteri günleri ahşap malzemelerle büyütüldüğünü göstermektedir. Zeus Sunağı ise II. Eumenes'in Galatlara karşı kazandığı zaferin anısına yapılmış, Athena ve Zeus tanrıları başta olmak üzere diğer tüm Olympos tanrılarına adanmıştır. Yapımına M.Ö. 159-160 yıllarında başlanmış, II. Attalos zamanında tamamlanmıştır. Tapınağa yer açmak için önce Philetairos tarafından yapılan surun bir bölümüyle apsisli yapı gibi binalar yıktırılmıştır. Sonra saha batıya doğru yeni destek duvarlarıyla genişletilmiştir. İçinde sunağın bulunduğu 33x36 m ebatlarındaki dikdörtgen şeklindeki ana binanın dar kenarları uzatılmış ve çepeçevre İon sütunlarıyla çevrilmiştir. Uzatılan kollar arasında kalan boşluk, daha geriden başlayan basamaklarla geçiliyor ve mermer kaplı ana binaya çıkılıyordu. Ana bina platformunun altındaki çepeçevre frizlerde, Pergamonlu heykeltıraşların ürünü olan çeşitli tasvirleri içeren kabartmalar bulunmaktaydı (Şahin, 2004: 44-45).

İnciller içinde Pavlus İncilinde ve Yuhanna'da Zeus Sunağı'ndan bahsedildiği görülmektedir. Aziz Pavlus, Hristiyanlar için önemli bir isimdir. M.S. 53 yılında Hristiyanlığı yaymak için Pergamon'a gelmiştir. M.S. 56 yılına kadar kaldığı kentte, Zeus Sunağı'nın yakınında bir kilise kurmaya çalışmıştır. Yazdığı İncil'de çalışmalarını anlatırken Zeus Sunağı'ndan da bahsetmekteydi (Yiğit, 2020: 15).

Sunak, Zeus'un yanı sıra tanrıça Athena ve diğer tüm tanrılara adanmıştır. Antik dönemde insanlar sunaklarda hem adaklarını sunarlar hem de tanrılara yalnızca sunak önünde tapınırlardı. Zeus Sunağı'nı çevreleyen kabartmalarda, Gigantlarla, devlerle savaşan tanrılar ölümsüzleşmişti. Frizlerin doğusunda Zeus ve Athena'nın yanı sıra gün ışığı Apollon ve ay ışığı Artemis, batısında ırmakların tanrısı Okeanos ve deniz kızlarının babası Nereus vardı. Kuzeyde ise Orion ve kader tanrıçaları Moiralar, güneyde ise güneş tanrısı Helios'un kabartmaları yer alıyordu. Bu kabartmalar 120 m uzunluğunda, 2.3 m yüksekliğinde ve tam 118 taneydiler. Menekrates, Diodyades, Orestes gibi Bergamalı heykeltıraşların elinden çıkan bu kabartmalarda tanrılar yumuşak ve ince, devler sert ve kaba çizgilerle anlatılmıştır. Zıt ama birlik içinde uyumu yakalayan bu yeni söylem, ışık ve gölge oyunları ile oldukça etkileyiciydi (Taşkın, 1993: 42-43).

Trajaneum/İmparator Traianus kutsal alanı da akropoldeki bir diğer önemli noktalardan biridir. Akropolün üstünde güneybatıdaki yamaca bakan geniş bir alana yapılan teras, Roma döneminin en büyük mimari organizasyonlarından birine ayrılmıştı. Yüksek destek duvarları ile güçlendirilen yamacın üstünde düz bir satıh oluşturmak için geniş kemerli duvarlar yapılarak oluşturulan bu alan sütunlu galerilerle çevrilmişti ve ortasında imparatorluğun en görkemli mimarlık anıtlarından biri olan tapınak ve bir kurban sunağı yapılmıştı. Bu mimari düzenlemelerle elde edilen tapınak ve tüm kutsal olan, Roma'nın en kudretli imparatorlarından biri olan Traianus'a adanmıştı. Akropoldeki yapıların neredeyse tamamı Hellenistik döneme aitken sadece bu kutsal alan Roma döneminde inşa edilmişti. Buna rağmen Roma mimarlığının hemen hemen tüm tekniklerinin son derece kaliteli bir şekilde kullanıldığı bu görkemli kutsal alanda, Hellenistik sanatın geleneksel unsurları da görülmektedir. Kutsal alanı oluşturan teras 68x58 m ölçülerindedir. Yamaca bakan cephe dışında üç yanı sütunlu galerilerle çevrilidir. Kuzey cephedeki galeri doğal bir kayalık üzerinde olduğu için yanlardaki iki galeriden daha yüksektir. Kuzey galeri sütunları tek parça iken yan galeridekilerin altlarında kaideleriyle birlikte işlenmiş parçalar vardır. Kutsal alanın inşası sırasında, yan galeriler için siparişi verilmiş olan sütunların yapının genel görünümü açısından oldukça alçak kaldığı bu nedenle sonradan altlıklar eklenerek yükseltilmiş olduğu sanılmaktadır (Doğan ve Doğan, 2022: 54-55).

İmparator Traianus için onun yerine geçen Hadrianus döneminde (M.S. 117-138) yapılmış, sütunları Korinth düzeninde olan Traianus Tapınağı oldukça önemlidir. Buradaki kazılarda her iki imparatorun dev boyutlarda heykellerine ait başlar çıkarılmıştır. Bunlar şimdi Zeus Sunağı gibi Berlin'deki Bergama Müzesi'ndedir. Beyaz mermerden yapılan tapınak, yüksekçe bir podyum üzerinde durmaktadır. Önünde ve arkasında altışar, yanlarında dokuzar sütun bulunmaktadır (Umar, 2014: 115).

Dionysos (Caracalla) Tapınağı, Bergama Krallığı'nın ilk kurucusu Philetairos zamanında inşa edilen tiyatronun hemen yanında, antik çağ yazarlarınca "mimari şaheser" olarak tanımlanan önemli bir yapıydı. Büyük İskender'in 9000 talentlik dev hazinesini Bergama'ya getirenlerin general Lysimakhos ya da Philetairos olduğu söylenir ama

Bergama'yı imar eden çoğunlukla Philetairos olduğu için ve büyük mimari yapılara imza atmasından dolayı bu hazinelerle Philetairos daha fazla ilişkilendirilmiştir. Dionysos Tapınağı, İon tarzında tamamen mermerden bir yapıydı ve 500 yıl boyunca kullanılmıştı. M.S. III. yüzyılda yanmıştı. Roma İmparatoru Caracalla, Gelibolu'da tehlikeli bir gemi kazası geçirdikten sonra Bergama'daki Asklepion'a getirilmiş ve burada yeniden sağlığına kavuşmuştu. Kendisini şarap ve güzel sanatlar tanrısı Dionysos'a benzeten Caracalla, Bergama'ya olan şükran borcunu yanan tapınağı yeniden inşa ettirerek ödemişti. Tapınak daha sonraları Caracalla adıyla da anılmıştır (Atilla ve Öztüre, 2002: 20).

Bergama Kütüphanesi, II. Eumenes zamanında yapılmıştır. Kütüphanenin okuma salonu, doğu bölümünde bulunan büyük bir odaydı. Bu salonun kuzey ve güney duvarlarının iç yüzlerinde yatay bir sıra hâlinde delikler vardır. Bu deliklerin kitap raflarının tutturulduğu yerler olduğu anlaşılmaktadır. Rafların duvara dayanmamaları ve orada 50 cm boşluk bırakılarak yapılmış olmasının, kitapların rutubetten korunmaları için alınmış bir önlem olduğu sanılmaktadır. İçinde 200.000 cilt kitap bulunan Bergama Kütüphanesi, Antik Çağın İskenderiye Kütüphanesi'nden sonra ikinci büyük kütüphanesiydi. Bergama'nın en önemli buluşlarından biri de Pergamon kâğıdı anlamına gelen "*Pergamini karte*" yani parşömandır. Antik dünyada Mısırlılar, Bergama Kütüphanesi'nin kendilerine rakip olacağını düşünerek papirüs satımını durdurmuş ve Bergamalılar kitap basımı için yeni bir yöntem arayışına girmişlerdi. Plinius'un verdiği bilgilere göre, II. Eumenes döneminde Krates, keçi derisinin kollarını temizleyerek deriyi sönmüş kireç taşında işleminden geçirmişti. Daha sonra tahta çerçeveye gerilerek kurutulan deri, sünger taşıyla perdahlanmıştı. Krates'in yardımcısı İrodikos bu yöntemi geliştirerek oğlak derisi kullanmış ve istenilen renge boyanabilir biçime gelmesini sağlamıştı. Başlangıçta yazı kâğıdı olarak kullanılan parşömen, sonraları yapım güçlüğü ve çok pahalıya mâl olması nedeniyle yalnızca antlaşmaların, fermanların yazımında kullanılmıştı (Soykan ve Emekli, 2022: 22-23).

Pergamon'un küçük bir kale yerleşiminden önemli bir krallığa başkentlik yapacak kadar büyük bir şehre dönüşmesi ile kentin su ihtiyacı da artmış ve suya erişim kent sakinleri için her zamankinden daha önemli olmuştu. II. Eumenes zamanında yüksek basınçlı su yolunun devreye girmesiyle Pergamon'un tüm su ihtiyacını karşılayan altyapı tamamlanmıştı. Kentin muhtelif yerlerindeki akar çeşmeleriyle Hellenistik döneme ait bu su altyapı sisteminin ne zaman kullanılamaz hâle geldiği bilinmemektedir. Artan nüfusa paralel olarak Roma döneminde de Pergamon'un su ihtiyacı büyük oranda artmıştı. Bu nedenle Hellenistik dönemden kalma su yollarından oluşan altyapı sistemine ek olarak M.S. II. yüzyılda Madra Dağı su kanalı inşa edilmişti. Bu kanalın asıl amacı, büyük hamamların ve Gymnasion'un aşağı kısmından ovaya kadar uzanan yeni mahallelerin su ihtiyacını karşılamaktı. Madra Dağı'ndan gelen su borularına paralel olarak ondan yaklaşık 50 cm daha geniş ve 80 cm daha yukarıda uzayan bir kanal Agios Georgios'taki kaynağa kadar inşa edilmişti. Roma döneminde, Hellenistik dönemden kalma su yolları tam kapasite ile kullanılmış ve yeni eklemelerle geliştirilmişti (Fahlbusch, 2023: 178-184).

Asklepion'un M.Ö. IV. yüzyıllara kadar tarihlendiği burada bulunan eserlerden anlaşılmaktadır. Küçük Asya'nın hastalarını tedavide önemli bir rol oynayan Asklepion, özellikle Bergama Krallığı zamanında öne çıkmış ve Roma döneminde şöhretini bütün dünyaya duyurmuştur. Dört bir taraftan gelen hastalar burada şifa bulmayı ummuşlardır. Roma İmparatoru Caracalla da buraya gelmiş ve şifa aramıştır. Buraya gelip iyileşen hastalar buraya bir adak bırakırlardı. Para, heykel, bina gibi kıymetli eşyalar bırakılabildiği gibi çok da fazla kıymeti olmayan objeler de yine buraya sunulurdu. Yığın yığın adaklar burada ne kadar çok hastanın şifa bulduğuna kanıt olarak gösterilirdi. Sağlık yurduna ölümün girmesi yasaktı. Bu, Asklepion'da değişmeyen bir kanundu. Telkin, temizlik, su ve güneş banyoları, spor ve tecrübe ile öğrenilmiş ilaçlar öne çıkan tedavi şekilleriydi. Rüya görmek, yalın ayak gezmek, tiyatroya gitmek, müzik dinlemek, kan aldırma da tedavinin tamamlayıcıları sayılmaktaydı. M.S. II. yüzyılda yetişen Bergamalı Galen (Claudius Galenus) bütün bu tedavi şekillerini ilmi bir hâle getirmiş ve klasik antik çağın en ünlü tıp araştırmacısı olarak tarihe geçmiştir (Bayatlı, 1938: 8).

Asklepion'da Viran kapıdan başlayan bir kilometrelik yol, tören alanında sona ererdi. Bu yolun iki yanında oturma yerleri, havuzlar ve dükkânlar vardı. Tören alanında, üzerinde bir kaptan süt içen iki yılan kabartması bulunan bir sütun kalıntısı göze çarpar. Bu, Asklepion'un sembolü "*Yılanlı Sütun*"dur. Efsaneye göre bir gün, Asklepion'un başhekimisi Galenus'a bir hasta gelmiş. Hekim Galenus bu hastayı "*İyileşmene imkân yok*" diye Asklepion'a kabul etmemiş. Üzüntü ile evine dönmekte olan hasta, bir kaptan içtikleri sütü yine aynı kaba kusan iki yılanla rastlamış. Acılarından bir an önce kurtulmak için canına kıymaya karar veren hasta bu zehirli sütü içmiş ama kaptaki sütün içindeki zehir "*panzehir*" olarak hastaya şifa vermiş ve hasta iyileşmiş. Bunu öğrenen hekim Galenus, bir kaptan süt içen iki yılanı Asklepion'un sembolü kabul etmiştir (Gökovalı, 1990: 15). Bugün de eczacılık ve sağlık sektöründe yılan sembolü önemlidir. Bu yönüyle Asklepion'un tarihsel geçmişinin ve efsanelerinin günümüz sağlık sektörünü de etkilemiş olduğu görülmektedir.

M.Ö. III. ve II. yüzyıllarda özellikle korunmuş Bergama Kalesi'nin en dıştaki alanında kuzey-güney doğrultusunda uzanan beş askeri magazin (arsenal) yapısı kurulmuştu. Burada bulunan ve bugün aşağı agorada korunan 13 farklı çapta 900 güllü mancınık biçiminde sapanlar ile atılırdı. Eskiçağda da güllerle magazinler dışında depolanır,

magazinlerde özellikle çabuk bozulan erzak ve tahıl saklanırdı. Üzerindeki ağırlığı taşıyabilmek için ızgara biçiminde birbirine yakın duvarlar hâlinde inşa edilen temellerde etkin havalandırma için yarıklar bulunuyordu. Çatıları kiremitle örtülü büyük ahşap galerilerden oluşan asıl magazinlerde yiyecek dışında kalede kalan savaş araçları da saklanmaktaydı. Daha sonra Roma Legionlarında görülen bu büyük yapılar antik çağda görülen en eski silah ve erzak depolarıydı. Arsenalin güneydoğusundaki kral birliklerinin büyük kışlasının 32 taş sırasına kadar ayakta kalabilmiş kuzeydoğu duvarı Hellenistik Çağ tahkimatının en iyi durumda kalmış parçasıdır (Güngör, 2005: 147).

Bazilika (Kızıl Avlu), Aşağı Bergama kentinin tam ortasına inşa edilmiş Roma dönemi yapılarından. Kesme taş ve tuğladan yapılmış yapı, büyük bir avlusu olduğu için ve yapının kırmızı renkte olmasından dolayı halk arasında “Kızıl Avlu” olarak bilinmektedir. Serapis Tapınağı’nı kentin merkezi bir yerine inşa edebilmek için yaklaşık 200 m uzunluğunda iki tonozla Selinos deresi kontrol altına alınmış ve tapınak bu derenin üzerine inşa edilmiştir ve daha sonra kiliseye çevrilmiştir. Anadolu’daki en erken yedi kiliseden biridir. Mimari olarak incelendiğinde merkezdeki salon yapısıyla bir dikdörtgen yapı oluşturan üçlü yapı kombinasyonu bulunmaktadır. Tapınağa, avlunun batı cephesinde yer alan üç adet anıtsal kapıdan girilmektedir. Bu girişin hâlen bir kısmı ayakta. Tapınağın önünde tapınak ile aynı aks üzerinde avluya doğru çıkma yapan bir propylon vardır ve yanında tapınak kapısı yer almaktadır. Kutsal mekânın yalnızca ön tarafı pencerelerle aydınlatılmıştır, arka kısmın yarı aydınlık olması için pencere yapılmamıştır. Yanlardaki yuvarlak yapıların ve avluların bazı bölümlerinin altında gizli geçitler ve merdivenler vardır. İçinde dört yapı bulundurmaktadır. Serapion (tapınak), Bazilika (Hristiyanlık dönemi Bizans kilisesi), Sinagog (Avlusunun uzantısında), Cami (Yuvarlak kulelerinin birinde Kurtuluş Camii). Bergama’da öne çıkan pek çok cami vardır. Bunlardan birisi de kuşkusuz Bergama Ulu Cami’dir. Bergama Ulu Cami 1399 yılında inşa edilmiştir ve Selinos deresinin kuzeyinde ve Ulu Cami Köprüsü’nün karşısında yer almaktadır. Cami, Sultan Yıldırım Bayezid döneminde yaptırılmıştır. Çok birimli bazilikal plan uygulamasının son örneklerinden olması nedeniyle Osmanlı mimarlık tarihi açısından önemlidir. Dikdörtgen plan şemasına sahip olan yapının harimi dokuz bölümden oluşmaktadır. Harim ortada üç kubbe ve yanlarda beşik tonozlar ile örtülmüştür. Minaresi batı cephesine bitişik konumdadır. Yapıya, mermer söveli ve basık kemerli kapıdan girilmektedir. Caminin avlusunda sekizgen şadırvan vardır. Ulu Cami, 1905 yılında bir onarım geçirmiştir (Güleç ve Akyüz Levi, 2020: 54-65).

Bergama Akropolündeki ilk kazılar 1878-1886 yılları arasında, asıl mesleği yol mühendisliği olan Carl Humman (1839-1896) tarafından başlatılmış ve Alexander Conze (1831-1914) ise ilerleyen zamanlarda sürece dâhil olmuştur. Carl Humann, 1874 yılında Heroon’la Yukarı Agora arasında kalan yerde yaptığı yol açma çalışmaları sırasında Zeus Sunağı’na ait önemli parçaları bulmuş ve peyderpey Zeus Sunağı’nın parçalarının Almanya’ya kaçırılmasına önayak olmuştur. Carl Humann’ın, 1878-1886 yılları arasında gerçekleştirdiği kazılarda ilk olarak Akropoldeki Yukarı Kent adı verilen bölüm ortaya çıkarılmış, bu ilk kazılardan sonra dört yıl süren bir duraklama devresinin ardından ikinci kapsamlı kazılar yine Almanlar tarafından 1900 yılında başlatılıp 1913 yılına kadar devam etmiştir. Bu kazılarda Zeus Sunağı, Athena Tapınağı, Agora, Attaloslar Hanedanlığına ait saray, Trajaneum gibi önemli yapıların kalıntıları büyük ölçüde ortaya çıkarılmış ve üzerindeki incelemeler yoğunlaştırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın sancılarının

başlamasıyla 1913 yılında araştırmalar durdurulmuş, 1927 yılında çalışmalar yeniden başlamıştır. Alman arkeolog Theodor Wiegand (1864-1936) başkanlığındaki bir ekiple 1936 yılına kadar devam eden çalışmalarla Heroon; Akropolün altındaki bugünkü Bergama yerleşiminin olduğu yerde bulunan Kızıl Avlu ve Asklepion'un gün yüzüne çıkarılmaları ve haklarında daha fazla bilgi olunması sağlanmıştır (Tuna ve Yazıcı, 2002: 8-9).

Akropoldeki kazılardan Zeus Sunağı'nın bulunması ve parça parça Almanya'ya kaçırılmış olmasına ayrı bir parantez açılarak üzerinde durulması gerekmektedir. Carl Humann'ın da belirttiği gibi kazılar 9 Eylül 1878'de başlamıştı. Hemen ertesi gün iki büyük kabartma levhası gün ışığına çıkarılmıştı. 11 Eylül günü ise 11 adet kabartmanın yanı sıra sunağın temeli de bulunmuştu. Çalışmaların ilk günlerinde ayrıca, içinde sunağın parçalarını barındıran Bizans sur duvarlarının sökülmesine başlanmış ve duvarın batı kısmının yarısı yer seviyesine kadar indirilmişti. Gigantomakhia ve Telephos frizlerine ait çok sayıda kabartma levha bu duvarın yapımında kullanılmıştı. Carl Humann'ın kazının henüz ilk günlerinde böylesine önemli eserleri bulması ise şansından ziyade, uzun yıllardan beri yaptığı kaçak kazı ve araştırmaları nedeniyle eserlerin yerlerini daha öncesinden tespit etmiş olmasıyla ilgiliydi. Kazının hemen başında ortaya çıkan eserler Humann'ı oldukça heyecanlandırmıştı. Zeus Sunağı'na ait friz parçalarını bulduğunu anlayan Humann, kazıya nezaret eden Ali Rıza Bey'e ve Osmanlı makamlarına en ufak bir ipucu vermemek için buluntuların öneminden hiç bahsetmemiş ve 12 Eylül 1878'de Alexander Conze'ye bulduklarının öneminden bahseden ve derhal bunların Almanya'ya götürülmesi gerektiğini ifade eden bir mektup yazmıştı. 31 Aralık'ta Zeus Sunağı'nın etrafındaki kabartmalara ait birçok eser, Telephos serisinden 4 kabartma, 10 heykel, 30 yazıt ve çeşitli mimari malzemeler gün yüzüne çıkarılmış, Conze'nin girişimiyle Alman Arkeoloji Enstitüsü Atina şubesinden Gerhard Lolling de yazıtların belgelenmesi amacıyla Bergama'ya gitmek üzere görevlendirilmişti. Ortaya çıkarılan eserlerin yapılan anlaşma gereği üçte ikilik kısmının Almanya'ya gönderilmek üzere taşınması gerekiyordu. Eserleri toplam 33 sandığa yerleştiren Humann, kaleden aşağıya doğru yaklaşık 1.5 kilometrelik dik yokuştan her biri 2-3 ton ağırlığındaki mermer blokları 30-40 kişilik işçi grubuyla ancak üç günde taşıyabilmişti. Hemen ardından 10 yıl önce inşa ettiği Bergama-Dikili yolunu tekrar elden geçiren Humann, eserleri Dikili Limanı'na götürme hazırlığına başlamıştı. Kağnılar en fazla 750 kilo taşıyabildiğinden büyük parçalar için İzmir'de özel arabalar yaptırılmıştı. Yağmurlu geçen aralık ayında kağnılar ve bu iş için yaptırılan arabalar, parça parça ağır yüklerini Dikili Limanı'na taşımaya devam etti. Buluntularla dolu arabalar 28 kilometrelik yolu 4-5 günde ancak gidebiliyordu. Eserler Dikili'ye geldiğinde Alman elçiliği, İzmir'e taşınması için savaş gemisi Comet'i tahsis etmişti. Dikili'de uygun bir iskelenin olmaması ise zorluk çıkarmaktaydı. 1877 senesinden beri Bergama'daki eserlerin önemini kavrayan ve açıklanması hâlinde dünyada büyük yankı uyandıracığını tahmin eden Carl Humann ve Alexander Conze, Osmanlı Devleti ile paylaşım esaslarına dair pazarlıklar sonuçlanıncaya kadar eserleri kendi kamuoyu da dâhil herkesten gizlediler. Öyle ki 1878 senesi sonuna kadar Almanya'ya binlerce parça gönderilmiş olmasına rağmen, Zeus Sunağı'na ait ilk açıklama 1880 senesinde yapılmış, Osmanlı Devleti'nin eserlerin ne ifade ettiğine dair bilgi sahibi olması engellenerek pazarlık gücünün artırılması hedeflenmiş ve bu durum Almanlar adına başarılıydı (Sönmez, 2020: 173-184).

Bergama'nın Kültürü ve Kültürel Coğrafyası

Pergamon Antik Kenti ve günümüz Bergama'sı kuruluşundan itibaren geçirdiği tarihsel süreçlerde, yapılanma programı çerçevesinde ortaya koyduğu görkemli yapıları, kendine özgü yerel üretimi olan el sanatları örnekleri ve zengin sosyal yaşamı açısından Anadolu ve dünya arkeolojisi ve aynı zamanda sanat tarihi açısından oldukça önemli olmuştur (Ustura, 2007: 18).

Bergama'da ve özellikle de Kozluca ve köylerinde dokumacılık faaliyetleri yaygın ve yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Eski yıllardan bu yana her ailenin tamamen ağaçtan yapılma bir dokuma tezgâhı bulunmaktaydı. Köylüler bu tezgâhlarda tüm giyim eşyalarını, ayrıca günlük hayatta kullandıkları çarşaf, kilim, sofralık, peşkir, perde gibi malzemeleri üretmekteydiler. Köy halkı kadın ve erkek tüm giysilerini bu tezgâhlarda ürettikleri pamuklu veya yünlü dokuma denilen bu kumaşlardan dikiyorlardı. Bu kumaşların hammaddesini köyde veya yörede üretilen pamuk ve yün oluşturmaktaydı. Üretilen kumaşların büyük bölümü pamuktandı. Yetiştirilen kütlü pamuk önce ya elle ya da yöredeki çırçır makinelerinde çekirdeğinden ayrılır, sonra elyafın yayla atılarak kabarması ve yumuşaması sağlanırdı. Sonra bu elyaflar el ile yuvarlanarak *bedrik* denilen kaba elyaf oklava şeklinde rulolar hâline getirilirdi. Bu rulo hâline getirilen elyaflar da el çıkırıklarında dikkatli bir şekilde pamuk ipliği olurdu. Bu ipler de *ılgız* denilen araçta *geleve* denilen halka şeklinde çileler hâline getirilirdi. Geleveler, suda ıslanır sıkılır ve kurutulurdu. Daha sonra bu ip çileleri hamur ile iyice ovulur ve kaynar suda kaynatılırdı. Bu işlemde amaç ipin, dolayısıyla yapılacak kumaşın daha dayanıklı olmasını sağlamaktır. Elde edilen ipler de kalem denilen kargıdan yapılan çubuklara sarılır, kalem *masur* denilen artık dokunmaya hazır ip yumakları tezgâhta *çözgülere*, taraklara takılmak için hazır hâle gelmiş olurdu (Ay, 2019: 133-135).

Bergama, Türk halı dokumacılığının Anadolu'da sürdürüldüğü önemli merkezlerden biridir. Türkmen boylarının Bergama kent merkezi ve çevresine ilk yerleştikleri XIV. yüzyıl, Bergama halılarının başlangıcı olarak kabul

edilmektedir. Bu dönemden itibaren kent merkezinde ve köylerde konar-göçer yaşam süren Türkmen boyları tarafından çeşitli halıların üretildiği görülmektedir. Bölge, Selçuklu ve Beylikler döneminden sonra Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girmiş ve 1862 yılında yapılan düzenlemelerle konar-göçer yaşam süren Türkmen boylarının yerleşik düzene geçmeleri sağlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra bölgede halı dokumacılığı devam ederek günümüze kadar gelmiştir. XVI. yüzyıl Bergama halılarında geometrik motiflerin kullanıldığı görülmektedir. Genellikle halı zeminleri iki veya üç karenin üst üste yerleşmesi şeklinde biçimlendirilmiştir. Kare ortalarında sekizgen ve altıgenler yerleştirilmiş ve kenarlarında ince bordür-kalın bordürler ve halının başlangıç ve bitiş kısımlarında da bordür kullanıldığı görülmektedir. Bordürlerde yıldız motifleri dikkat çekmektedir. XVII. yüzyıl Bergama halılarında ise halı kompozisyonunda iki ince bordür arasında kalın bordür özelliğinin devam ettiği, zemin üzerinde karelerin daha büyük olarak ikiye bölündüğü, içinde sekizgenlerin daha büyük ve parçalı şekilde yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Halı başlangıç ve bitişindeki bordür düzeni XVII. yüzyıl halılarında da görülmektedir. Bu halılar, kaynaklarda III. ve IV. büyük örnekli Holbein halıları olarak sınıflandırılmaktadır. Bazı örneklerde halının ortasına iç içe sekizgenler ve sekiz köşeli yıldız motifi yerleştirildiği görülür. Halının boyuna göre her iki tarafında ikişer kare düzeni içinde sekizgen motifler bulunur. XVIII. yüzyıl Bergama halılarının özelliklerine bakıldığında ise sekizgen düzenlerin iç içe yerleştirildiği görülmektedir. İki ince bordür arasında kalın bordür yer almaktadır. Halının başlangıcı ve sonunda bordür düzeni XVIII. yüzyılda da devam etmiştir. XIX. yüzyıl Bergama halılarında kare, sekizgen, altıgen ve üçgen motifler devam etmiştir. Bordür özelliği aynı şekilde olmuştur. Motiflerde ise yıldız motifleri yoğun işlenmiştir. Seccadelerde hayat ağacı motifleri ve mihrap özellikleri XVIII. yüzyılda olduğu gibi devam etmiştir (Akpınarlı, Begiç ve Kuzay Demir, 2020: 35-42).

Bergama evleri de karakteristik özellikler göstermekte, Bergama kültürel coğrafyası hakkında bilgi sahibi olunması açısından kılavuz görevi görmektedir. XVII. yüzyıl evleri dış sofalı bir planla yapılan iki katlı evlerdir. Merdiven genel olarak dışta ve çoğunlukla sofa ortasında yer almaktadır. Oda aralarıyla sofaya bakan oda duvarları dolma duvarlardır. Dış cephe duvarı bina yüksekliğince taş veya kerpiçtir. Bu cephe sıvasız, derzli bir yüzey olarak bırakılır, diğer cepheler ise sıvanırdı. Evlerin henüz sokağa açılan cumbaları yoktu. Pencere ve kapıların ebatları küçüktü. Alçı şebekeli pencereler küçük boyutlu, doğramalar düz ve geniş tahtalarla tablasızdı. Bu dönemde yüklük kullanımı yoğunluk kazanmaya başlarken, yüzyıl sonlarında çıkma mesafesi az olan cumbaların da yapıldığı görülmektedir. XVIII. yüzyılda dış sofalı evlerin yanı sıra çoğunlukla iç sofalı ve orta sofalı plan tipleri uygulanmıştır. Merdiven oda sırasının içine alınmıştır. Eyvan ve köşk ilavelerinin yanı sıra, giriş kapılarının yer aldığı oda köşelerinin pahlanması sofayı merkezi ve canlı bir mekân hâline getirmişti. Odaların sofaya bakan pencereleri yavaş yavaş azalmaya ve sokağa açılmaya başlamıştı. Üst katlarda dolma ve yığma duvarların kullanımından vazgeçilip hıms çatı üzeri sıva tekniğine geçilince strüktür hafifliği evlerdeki cumba kullanımını arttırmıştı. Cumbalar artan çıkma genişliği ile sokaklara ayrı bir estetik getirmişti. Çıkma yapılan oda sayısı birden fazla olmaya başlamış, çatı saçakları da cumbalarla yarışırca sınıra cephede geniş bir çıkıntı yapmıştı. Pencerelerin sayısı ve büyüklükleri alçı pencerelerle birlikte artmıştı. XVIII. yüzyıl evleri sokakla bütünleşen, mimari açıdan zengin ve göz alıcı evler olmuştu. XIX. yüzyıl ise evlerin giderek sadeliğe büründüğü bir dönem olmuştu. Baroklaşma planda da etkisini göstermişti. Odaların sofaya bakan köşe pahları barok etkisiyle kavisli yapılanca sofalar oval bir hâle gelmişti. Oval sofa, yapıda büyük bir alan işgal ettiğinden ancak sıra dışı binalarda kullanılır olmuş ve bunun sonucunda iç sofalı plana ağırlık verilmişti. Planlarda düz hatlar hâkim olduğundan büyük çıkmalardan vazgeçilmiş, saçak çıkıntıları da en aza indirildiği için cepheler eski canlılığını kaybetmişti (Şahin, 2013: 19-20).

Bergama pek çok dönemden geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bergama'ya yapılan çeşitli akınlardan ve yeni gelenlerden sonra yeni şehir Bergama deresinin sağ sahilinden güneye doğru açılan sahada kurulmuştur. Kale bu dönemde iskân yeri olmaktan çıkmıştı. Bununla birlikte Timur, Bergama'ya geldiği zaman halk buraya sığınmıştı.

1632 tarihinde Manisa’da isyan eden İlyas Paşa da savunma için bu kaleye gelmişti. Kurulan yeni şehirde, nüfus artışı dâhilinde imar hareketleri de gelişmişti. Bu devrin meydana getirdiği eserler içinde en eski kitâbeyi Koyun Köprü taşımaktadır. XIV. yüzyılda yapılan bu köprü, kışın geçilmesi imkânsız bir hâle gelen Bakırçay’ın kolları üzerinde bugüne kadar gelebilmiştir. Köprüyü, Ulu Cami takip etmiştir. Bergama deresinin sol kıyısında büyük bir abide hâlinde yükselen bu cami, bu civarın Müslüman mahallesi olduğunu anlatmaktadır. Sonradan bu civarda bir müddet Hristiyanlar da oturmuştur. Ulu Cami karşısında bulunan ve devrinin yüksek mimarlık eserleri arasında kabul edilen Tabakhane Hamamı’nın da aynı tarihlerde yapıldığı kabul edilmektedir. XV. yüzyılın ilk yarısında Küplü Hamam, Taşhan, İncirli Mescit, Kurşunlu Cami, XVI. yüzyılın ilk yarısında Hacı Hekim Cami ile Hamamı, Laleli Cami, Ansarlı Cami, XVII. yüzyılın ilk yarısında Acemhan, Yeni Arslancı Cami yapılmıştır. XVIII. yüzyıl ortalarında ise Bergama ile Yund Dağı arasında geçit vermesi için Bakırçay üstünde Şeytan Köprüsü inşa edilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Kulaksız Cami, Harputlu Mescidi, Hatuniye Mescidi, Yeni Cami, Karaosmanoğlu Sebili, Katırhan ile Selimiye Camisi yapılmıştır (Bayatlı, 2016: 191-192).

Bergama, kent özelliği olarak iki bölgeye ayrılmaktaydı; birincisi Akropol eteklerinden Selinos/Bergama deresine kadar uzanan “geleneksel konut bölgesi”, ikincisi konut bölgesinin uzantısı olarak devam ederek, Kınık Caddesi ile onu kesen Cumhuriyet Caddesi’nin güneybatısına doğru yayılan “çarşı bölgesi”ydi. Bu iki ana bölge XIX. yüzyılın ikinci yarısında kentin ulaştığı büyüklüğün yaklaşık yarısını kapsamaktaydı. Bu dönemde geleneksel konut bölgesi, daha çok azınlıkların yaşamakta olduğu bir yerdi. Bu devirde Türkler düzlükte, Rumlar kale eteklerinde, Ermeniler derenin batısında ve Yahudiler dere boyunca yaşamaktaydılar. 1901 yılına tarihlenen Aydın Salnamesine göre 23.590 nüfuslu Bergama’nın 17.139’u Türk, 3.585’i Rum, 281’i Ermeni, 495’i Yahudi ve 2.625’i diğer etnik kökenlilere mensuptu. Ancak Rumların önemli bir bölümü Kurtuluş Savaşı sırasında Batı Anadolu’yu terk etmişler, kalan Rumlar da Türkiye ile Yunanistan arasında 1926 ve 1930 yıllarında imzalanan antlaşmalar gereği Bergama’dan ayrılmışlardır. Sonuç olarak Batı Anadolu Rumları ile Kuzey Yunanistan ve Ege Adaları’ndaki Türkler yer değiştirdiğinden Erken Cumhuriyet döneminde Bergama kozmopolit yapısını kaybetmiştir (Yenen, Örnek Özden vd., 2008: 64).

SONUÇ

Bergama, Hellenistik dönemden itibaren Roma, Doğu Roma, Selçuklu ve Beylikler döneminden sonra Osmanlı’nın egemenliğine girmiş ve her birinin ortaya koyduğu önemli tarihi eserlerle oldukça özel bir yere konumlanmıştır. Bergama, asla tek bir yapı katmanına sahip olmamıştır. Pek çok medeniyete ev sahipliği yapan ve bu medeniyetlerin arkalarında bıraktıkları eserlerle tüm dünyanın gıptayla baktığı Bergama, kültürü ve kültürel coğrafyasıyla da oldukça önemli bir yerdedir. Bergama’nın bu çok katmanlı yapısı onu Kuzey Ege’de farklı bir konuma getirmiştir. Doğası, coğrafyası, iklimi, kültürü ve sayısız değerli eseriyle, hâlâ yaşatılan el sanatları örnekleriyle, halı ve kilimleriyle, evleriyle öne çıkan Bergama, kültürel coğrafyasıyla da ayrı bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, H. F., Begiç, H. N. & Kuzay Demir, G. (2020). *Çözgüden Düğüme, Düğümden Motife Bergama Halıları*. Ankara: Nobel Yayın.
- Atilla, A. N. & Öztüre, N. (2002). *Parşömen-Gravürler ve Fotoğraflarla Bergama’da Değişim* (İkinci Baskı) İzmir: Öztüre Holding Kültür Yayını.
- Ay, E. (2019). *Kuzey Ege’den Bir Kültür Damlası-Bergama/Kozluca*. İzmir: Etki Yayınları.
- Bayatlı, O. (1938). *Bergama*. Bergama Çevresinde Bulunan Antikitelere Bir Bölüm ve Bergama.
- Bayatlı, O. (1949). *Bergama Tarihi’nde ilkçağ ve Bakırçay Havzası, Arkhaik-Klâsik Kültürler*. İstanbul: Saka Matbaası.
- Bayatlı, O. (2016). *Bergama’da Yakın Tarih II*. (Ed. Halim Yazıcı, Bekir Yurdakul) İzmir: Bergama Belediyesi Yayınları.
- Dirim, İ. (1965). *Bergama*. İzmir: Teknik Kitap ve Mecmua Basımevi.
- Doğan, U. M. & Doğan, S. G. (2022). *Pergamon-Tarih Öncesinden Günümüze Antik Kent ve Çevresindeki Kültür Varlıkları*. İstanbul: Uranus Yayın.
- Eriş, E. (1979). *Bergama Uygarlık Tarihi*. İzmir: Karınca Matbaacılık.
- Fahlbusch, H. (2023). Antik Pergamon’da Su Temini. (Ed. Felix Pirson, Andreas Scholl) *Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent-Pergamon*. (Çev. Güler Ateş) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökovalı, Ş. (1990). *Bergama*. Ankara: Ticaret Matbaacılık.

- Güleç, G. & Akyüz Levi, E. (2020). *Bergama'nın Tarihi Yapıları*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Güngör, Y. (2005). *Bergama Krallık Kültü*. İzmir: Bergama Kültür ve Sanat Vakfı.
- Haussoullier, B. & Pontremoli, E. (2023). *Bergama Tarihi ve Rehberi-Bergama Tarihi, Yeni Bergama, Bergama'da Türk ve İslâmi Eserler, Harabelerin Rehberi*. (Çev. Mustafa Rahmi Balaban) Eskişehir: Dorlion Yayınları.
- Özkan, S. (1993). *Gambreion Antik Şehri*. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Pekman, A. (1970). *Yazılı Kaynaklara Göre Pergamon (Bergama) Şehrinin Kurucusu ve Kuruluşu Hakkında*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Radt, W. (1984). *Bergama-Arkeolojik Rehber*. (Genişletilmiş 3. Baskı) (Çev. Somay Onurkan). İstanbul: Apa Ofset Basımevi.
- Soykan, F. & Emekli, G. (2022). *İzmir- Menemen, Foça, Aliaga, Dikili, Bergama, Kınık*. İzmir: Uygur-Oba İletişim ve Matbaacılık.
- Sönmez, A. (2020). *Yitik Miras Zeus Sunağı-Avrupa'nın Kısacasında Âsâr-ı Atika Politikası*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şahin, B. (2004). *Anadolu Tarihinde Bergama*. İzmir: Çağdaş Matbaacılık.
- Şahin, B. (2013). *Bergama Evleri*. İzmir: Berke Ofset Matbaacılık.
- Taşkın, S. (1993). *Sürgündeki Zeus*. İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- Toksöz, C. (1959). *Bergama-Tarih ve Arkeoloji*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Tuna, T. & Yazıcı, E. (2002). *Bergama Gezi Rehberi*. Bergama: Bergama Tarihi Eserleri Koruma ve Yaşatma Derneği.
- Umar, B. (2014). *Pergamon-Bergama ve Krallığının Kültür Yansımaları* (Ed. Bora Eşiz, Burçin Ünlü). İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Ustura, N. (2007). *Antik Dönem Tıbbın Işığında Bergama Asklepion'u*. İstanbul: Duru Basım Yayın.
- Yenen, Z., Örnek Özden, E., İnal Çekiç, T., Seçkin, E., Hamamcıoğlu, C. & Yerliyurt, B. (2008). *Bergama ve Yakın Çevresinde Turizme Alternatif Bir Bakış*. İzmir.
- Yiğit, H. (2020). *Pergamon (Bergama)-Parşömen Kâğıdının Ülkesi*. İstanbul: Bulut Yayınları.